Målade skåp och kistor i Uppland under 1700-talet

Av OLA EHN

Bruket att förse möbler med målad dekor förekom hos svenska allmogen redan under 1500-talet. Bl. a. försåg man kistorna med en dekor, som sökte efterlikna de adliga brudkistornas målade vapen. Under 1600-talet fick ibland även skåpen målad dekor. Det var dock först under 1700-talet som dylik blev vanlig hos allmogen. Under sagda århundrade, framför allt under dess senare hälft, utbildades lokala målarstilar inom olika områden av landet. Den mest kända och kanske mest särartade är den, som under 1700-talets senare hälft växte fram i Dalarna och som fortlevde långt in på 1800-talet. Flera dalmålare är kända till namnet.[1]

Även i Uppland fanns under 1700-talet ett möbelmåleri, som kan betraktas som provinsiellt. Detta måleri har hittills ej varit föremål för någon större utredning eller presentation, varför det ännu är svårt att se vilken omfattning, både regionalt, tidsmässigt och kvantitativt, det uppländska måleriet haft. Att man kan skönja vissa stildrag, som kan knytas till en bestämd tid och trakt, har dock påpekats av Sigurd Erixon[2] och Nils Ålenius. Den senare har i några uppsatser, bl. a. i tidigare årgångar av årsboken Uppland, redovisat en del av de rön beträffande uppländskt möbelmåleri han gjort i samband med sockeninventeringar i landskapet. Ålenius har påpekat förekomsten av flera målade möbler, vars dekor sannolikt utförts av en och samma målare eller inom samma skola.[3] Ingen inom Uppland verksam målare är känd till namnet. Ett undantag utgör Hans Wickström, vars arbeten, i huvudsak målade interiörer i nordvästra Uppland, dock ej beröres i denna uppsats.

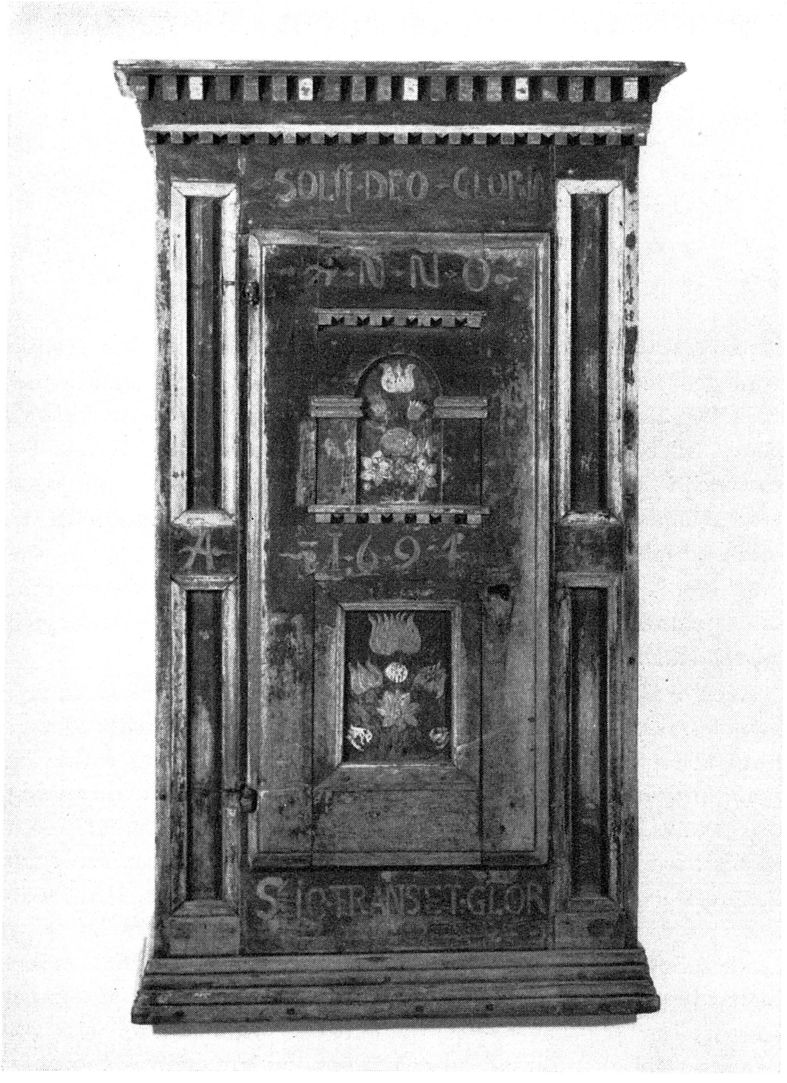

Bild 1. Ståndskåp från Bälinge s:n och h:d. Målat 1694. Höjd 124 cm. Upplandsmuseet inv.nr 1003. Foto Upplandsmuseet.

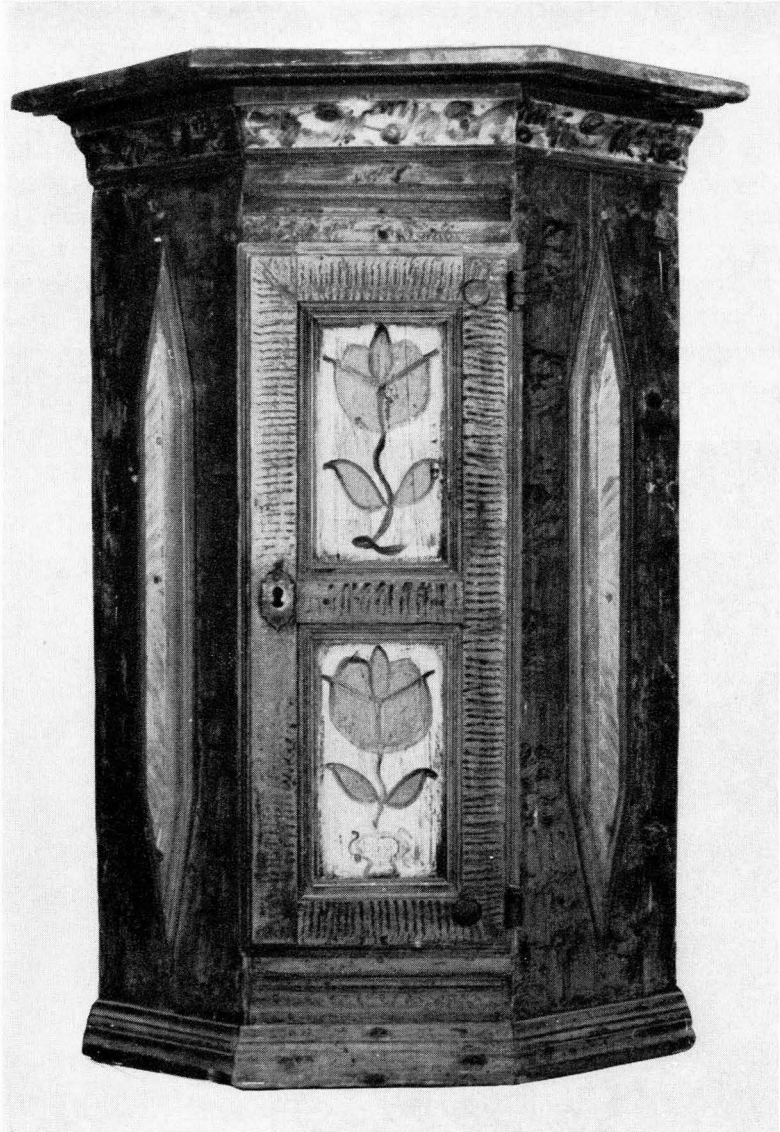

Bild 2. Hörnskåp från Skoklosters s:n, Håbo h:d. Målat omkr. 1720. Höjd 102 cm. Museet för nordiska fornsaker, Uppsala, inv.nr EC 1459.

Min avsikt är närmast att ge en kort orientering om några speciella drag i den målade möbeldekoren i Uppland från slutet av 1600-talet till slutet av 1700-talet.

I Upplandsmuseet finns ett ståndskåp från Bälinge, daterat 1694, bild 1. Detta är det äldsta kända uppländska allmogeskåpet med blomstermålning. Motiven på dörrens två speglar bestå av symmetriskt och rätt stelt ordnade arrangemang av liljeväxter, där en stor flerflikig och tulpanliknande blomma kröner kompositionen. Blommotivet, målat i mycket ljust grågult, brunrött och grönbrunt på mörkbrun botten, står relativt naturalistiskt. Skåpets väggar är målade i mörkbrunt medan listverk, texter och årtal står

Bild 3. Dörrspegel å skåp från 1739, bild 4.

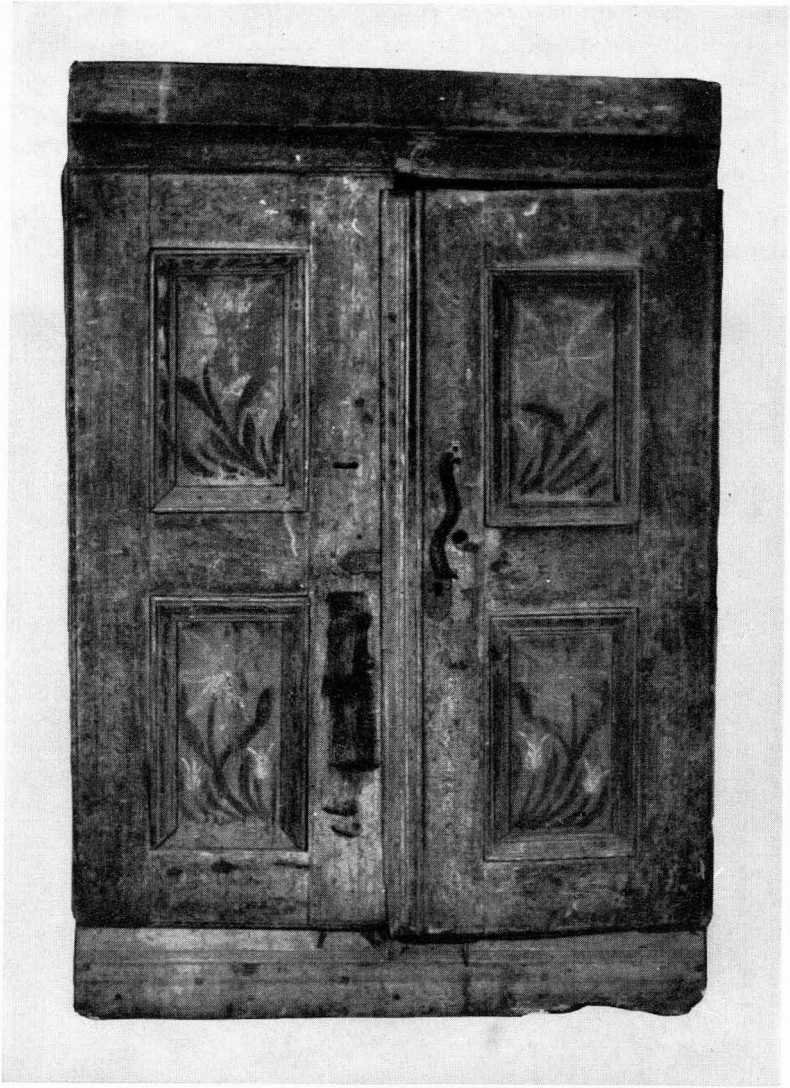

Bild 4. Ståndskåp med dubbla dörrar från Björklinge s:n, Norunda h:d. Målat 1739. Höjd 135 cm. Kransen saknas. Upplandsmuseet inv.nr 3682.

i rött. Blommålningen på de små dörrspeglarna har en underordnad roll i förhållande till skåpets arkitektur. Sådan typ av arkitektur, med bl. a. rikt skurna och kraftigt markerade listverk och rundbågade ramverk, utgör prov på en från 1500-talet kvardröjande renässansstil, som hos allmogen fortlevde även under 1700-talet.[4] Från Uppland finns fler exempel på antydd skåparkitektur från 1600-talet men på dessa saknas blomstermålningar. Deras rikt skurna listverk och små spegelfält är, i den mån färgen ännu finns

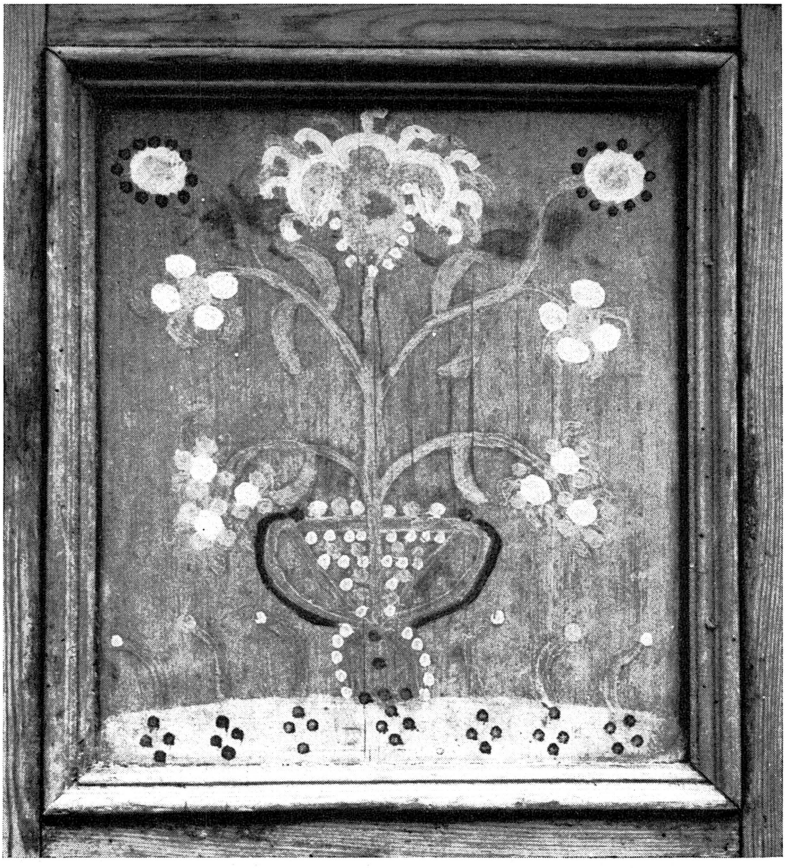

Bild 5. Övre dörrspegeln å skåp från 1759, bild 6.

Bild 6. Ståndskåp från Bälinge s:n och h:d. Målat 1759. Höjd 168 cm.

kvar, ofta målade endast i svart och rött, en under renässansen vanlig färgsammanställning. Någon gång kan ett nonfigurativt ornament i vitt och rött förekomma på en svartmålad spegelbotten. Blommålningen på Bälinge-skåpet utgör ett motiv, som har sina rötter också i 1500-talets renässansstil.[5] Även den karolinska tidens högreståndskultur omhuldade blomstermålningar på möbler. Dessa målningar utfördes i flera klara färger och med en viss naturalistisk känsla.[6] Det renässansbetonade, kanske också barockinfluerade, blomstermotiv, som vi möter på Bälinge-skåpets dörrspeglar, kom att utgöra ett av grundmotiven på de dekorativt målade uppländska möblerna från 1700-talet. Framför allt gäller detta den stora t u l p a n e n överst i kompositionen.

På ett hörnskåp från Skoklosters socken, bild 2, sannolikt målat omkr. 1720,[7] ser vi hur en förändring skett i förhållandet mellan skåpets arkitektur och målade dekor. Den dekorativa målningen är ej underordnad skåpets arkitektur på samma sätt som på Bälinge-skåpet. Dörrens speglar är förhållandevis stora och dess målade dekor är starkt framhävd. På vardera spegeln förekommer en blomstermålning i klart rött (kron- och stjälkblad) och mörkblått (konturer) på vit botten. Kransen har ett brett vitmålat parti med en dekorativ slinga i mörkblått. De smala spegellisterna är mönjeröda och skåpets väggar laserade i mörkbrunt på brungul grund. Motivet på dörrspeglarna utgörs av en stor, nästan bollformad blomma upptill på en smal stjälk med två blad. Möjligen kan denna blomma betraktas som en starkt stiliserad tulpan. På nedre spegeln reser sig blomman ur en liten urna. En urna, ur vilken en mer eller mindre rikt förgrenad och tulpankrönt blomstängel eller blombukett växer upp, utgör en viktig detalj även den i det dekorativa renässans- och barockmåleri, som lever vidare i allmogemåleriet under 1700-talet. Blomsterurnemotivet förekom inte bara inom det uppländska möbelmåleriet utan också inom andra landsdelars måleri.[8] Motivet är vanligt inom den textila konsten såsom på ryor och märkdukar.[9]

Tulpanen finns på ett 1739 daterat ståndskåp med dubbla dörrar från Björklinge, bild. 3 och 4, men är här framställd på ett annat sätt än på de två tidigare skåpen. Från ett av de nedre hör-

Bild 7. Ståndskåp från Björklinge s:n, Norunda h:d. Målat 1767. Höjd 182 cm. Nordiska museet inv.nr 231053. Foto Nordiska museet.

nen på varje spegel utgår tre stänglar med breda långa blad och en blomma överst. Den mittersta utgörs av en stor stjärnformad blomma — möjligen en fullt utslagen tulpan — som dominerar bildkompositionen. De två andra stänglarna är kortare och har ytterst en tulpan, som nedtill närmast är äggformad och upptill har spetsiga, långsmala och utåt svängda flikar. Det rätt kraftfullt utformade bladverket är målat i mörkt grönbrunt och blommorna i ljust rött med en enkel schattering i vitt. Spegelbottnarna är ljusgrå och listerna svarta. Skåpets väggar har rester av en brun lasyr. Tulpanen, så som den är utformad på Björklinge-skåpet, återkommer på flera uppländska skåp och kistor, bl. a. på ett ståndskåp, daterat 1742, från Rasbo[10] och på en kista från Stavby, daterad 1739. Tulpanen som ett starkt stiliserat ornament förekommer på ett 1749 daterat ståndskåp från Alunda.[11]

Ståndskåp med stora blomdekorerade speglar tillverkades under 1740-talet. Det var skåp, där arkitekturen blev avgjort enklare än under 1600-talet; speglarna gjordes stora för att ge plats för en rik dekorativ målning, som mer än snickeriet skulle komma att särprägla möbeln. Ett exempel på ett dylikt 1740-talsskåp finns på Upplandsmuseet. Det är från norra Uppland och daterat 1749.[12] Som vi senare skall se förekommer under 1700-talets senare hälft skåp med stora speglar av renässans- och barocktyp.

Under 1750-talet målades de nu stora dörrspeglarna ofta med blomsterurnan. Ett exempel på sådan dekorationstyp utgör ett 1759 daterat ståndskåp från Bälinge, bild. 5 och 6. Visserligen är utförandet på målningen naivt men mönster- och färgschemat kan snarast betraktas som en grundtyp för de blomstermotiv, som senare under 1700-talet förekommer i ett flertal varianter i det uppländska möbelmåleriet. Kompositionen på dörrspeglarna är symmetrisk och starkt stiliserad. Ur en urna reser sig en rak stjälk, som, på den övre spegeln, bild 5, krönes av en stor, närmast liljeformad blomma. På den undre spegeln krönes stjälken av en mer stjärn- eller korgformad blomma. Från stjälken i mitten utgår åt vardera sidan två något böjda grenar med enkla blad och med prästkragsliknande blommor ytterst. Urnan, bladen och blommorna är målade i gulgrönt, klart rött, vitt och svart mot en klar

Bild 8. Dubbelskåp med dubbla dörrar från Tierps s:n, Örbyhus h:d. Målat 1778. Höjd 203 cm. Nordiska museet inv.nr 145781. Foto Nordiska museet.

ljusblå botten. Listerna är röda. Färgerna är få. Inga schatteringar eller färgblandningar förekommer. Sidospeglarna har samma färgsättning. Övriga ytor har en brun lasyr. Andra varianter av detta blomsterurnemotiv med tulpan- och liljeformade blommor förekommer på skåp från 1750-talet. Bl. a. finns på Nordiska museet ett 1757 daterat ståndskåp från Gottröra med dylik dekor.[13] På detta skåp är formerna dock något mjukare än på Bälinge-skåpet.

Från 1760-talet finns några uppländska skåp med en ny typ av målad dekor. Ett exempel är ett 1767 daterat ståndskåp från Björklinge, bild 7. Det är här fortfarande fråga om blommor i en urna, men blommor och blad har blivit mer naturalistiskt utförda och uppläggningen är friare än på de tidigare skåpen. Färgerna är fler och mer nyanserade. Dörrspegelns blomarrangemang visar ej den klara symmetri, som vi tidigare iakttagit. Ur den enörade urnan växer rankor med olikformade blad och en rad olika blommor: pioner, tulpaner, vallmo och förgätmigej. Överst i fältet ses en fritt placerad blomkvist. Mittfältets färger är grågult, klart gult, ljust rosa, rött, blått, brunt och mörkgrönt; bottenytan är vit och listerna rosa och ljusgröna. De långa sidospeglarna har på sina guldockrafärgade bottnar, förutom vallmoblommor av samma typ som på mittspegeln, enstaka grova, nästan rocailleformade blad i mörkgrönt med schatteringar i svart och vitt. Det är tydligt att vi här har att göra med en förnyelse av det tidigare dekorativa måleriet, präglat av enkelhet och stark stilisering i såväl form, komposition som färgsättning. Denna förnyelse var en följd av inflytande från högreståndskulturens rokokomålningar på väggar, möbler och porslin.[14] Rokokotidens blomstermålningar, som präglas av en rikedom på blommor av skilda slag i ljusa färger och i mycket graciös och rätt naturalistisk utformning, har i sin tur stått under inflytande av den ostindiska konsten. Ålenius vill se ett inflytande från ostindiskt håll på det folkliga möbelmåleriet i Uppland.[15] Han exemplifierar sin tes bl. a. med målningarna på ett 1778 daterat dubbelskåp med dubbla dörrar från Tierps socken, bild 8. De stora dörrspeglarna på skåpet har en dekorativ målning med glest utströdda och snett placerade kvistar med rosliknande blommor i rött och brungult med inslag av ljusblått och vitt. De

brungröna bladen är enkla och sirligt böjda. Bottenfärgen på speglarna är ljust grågrön. Här skall inte ifrågasättas om målningarna på Tierps-skåpet har drag hämtade direkt från det ostasiatiska måleriet eller ej. Däremot kan sägas att skåpet uppvisar en ovanligt renodlad rokokokaraktär utan inslag från det äldre uppländska möbelmåleriet. Detta gäller inte bara målningarna utan även i hög grad skåpets arkitektur. De mjukt svängda formerna, som ses både upptill och nedtill, utgör typiska rokokoformer, som vi inte mött tidigare. Med avseende på de naturalistiska dragen står målningarna på Tierps-skåpet nära målningarna på Björklinge-skåpet från 1767, bild 7. Det kan vara samma person som målat båda skåpen.

Nyssnämnda två skåp utgör inte de enda bevarade exemplen från Uppland på detta naturalistiska rokokomåleri. Ytterligare exempel finns i Upplandsmuseet och i några uppländska bygdemuseer. I Söderby-Karls museum finns t. ex. ett stort 1774 daterat ståndskåp med dubbla dörrar, rikt dekorerade med rosenmålningar av antydd art. Därtill har det på kransen blomstermålningar av samma typ som blomrankorna på Björklinge-skåpets sidospeglar.

På ett litet ståndskåp med dubbla dörrar, daterat 1768 och härrörande från Björklinge, förekommer en dekor med drag både från det äldre renässansbetonade måleriet och det senare rokokoinfluerade, bild. 9 och 10. De äldre dragen finner vi framför allt i de stiliserade formerna och i enstaka klara färger i starkt markerad teckning. Blommorna är klart röda, gula och vita, blad och stänglar svarta och spegelbottnarna ljusblå. Inga schatteringar ses. Likaså återkommer såväl symmetrin i kompositionen som urnan nedtill och den stora öppna tulpanen upptill. Det nya är här framför allt den graciösa och sirliga utformningen, kanske också den större rikedomen på olika blomtyper. Samma karaktärsdrag återfinns på ett ståndskåp från Rasbo, daterat 1767, tidigare beskrivet av Ålenius.[16]

Från 1770 och tiden däromkring finns två ståndskåp bevarade vars graciösa, eleganta och stiliserade målningar påminner mycket om det sistnämnda Björklinge-skåpets. Det ena, daterat 1770, kom-

Bild 9. Dörrspegel å skåp från 1768, bild 10.

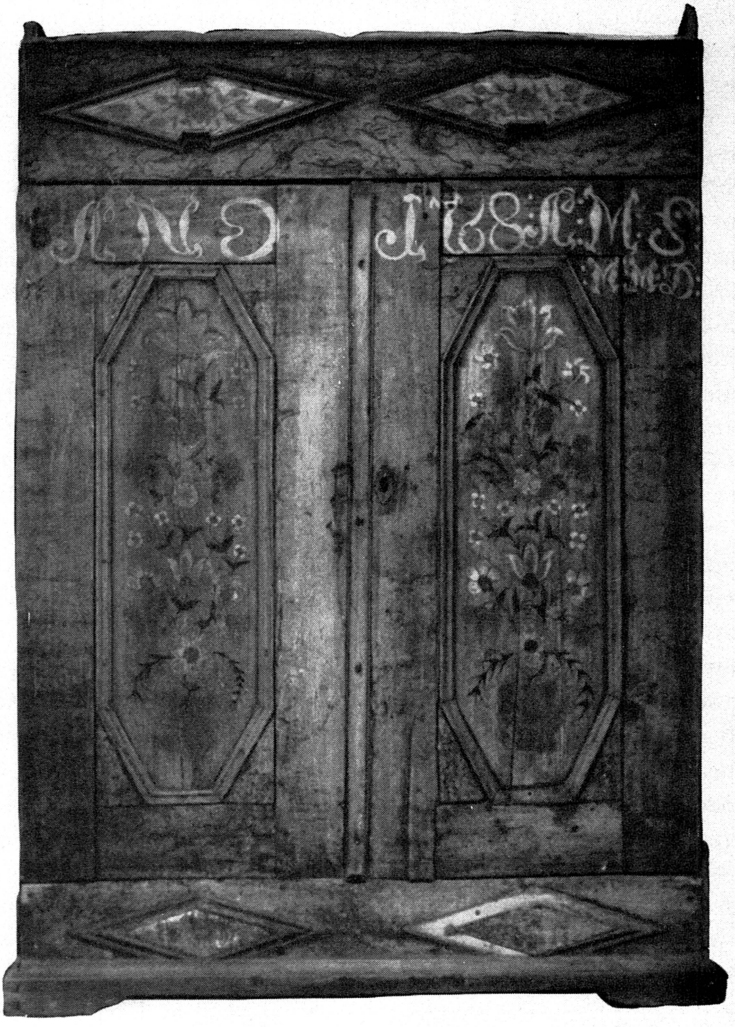

Bild 10. Ståndskåp med dubbla dörrar från Björklinge s:n, Norunda h:d. Målat 1768. Höjd 170 cm. Kransen saknas. Upplandsmuseet inv.nr 5998.

mer från Alunda, bild 11, medan det andra, vars datering kan tolkas som 1770 eller 1777, härrör från Almunge, bild. 12 och 13. Alunda-skåpets nedre dörrspegel har en urna, ur vilken en stängel med olika flerbladiga blommor stiger upp. Den översta mittblomman är stor och dominerande. På övre spegeln finner vi ungefär samma blomuppställning som på den nedre, fastän här är urnan utbytt mot ett pionliknande ornament och blomtyperna är något annorlunda. Överst har målats en stor öppen tulpan. Färgerna är klart rött, gråblått och ljust gråblått samt vitt. Dörrspeglarnas hålkälsformade ytterpartier har marmorering i ljust rött, vitt och gråblått. Listerna kring speglarna är tonade i ljusare och mörkare gråblått och vitt. De inre sidospeglarna har långa rankor med både rundade och spetsiga blad och penselformade blommor. Färgerna är desamma som på dörrspeglarna. Skåpets långsmala ytterspeglar med lister har marmorering av samma typ som dörrspeglarna. De övriga skåpytorna är brunlaserade. I Alunda-skåpet har vi ett av de, konstnärligt sett, finaste exemplen på det uppländska skåpmåleriet. Dekoren talar för en ovanligt driven konstnär. Genom att inskränka sig till endast två färger och genom att ta upp marmoreringen från dörrspeglarna även på sidospeglarna når konstnären en god sammanhållning de olika spegelfälten emellan. Dessutom har ytor och listverk utnyttjats på ett sådant sätt att det råder en ovanlig samverkan mellan dekor och arkitektur. Målningarna på Alunda-skåpet har vissa drag, såsom färgsättning och blomsterurnemotiv, återgående på det äldre möbelmåleriet. Men deras graciösa form talar för ett starkt rokokopåverkat allmogemåleri. Även arkitekturen har rokokodrag. Dörrarnas speglar med rundade hörn på upphöjt mittfält och med hålkälsformade kanter är hämtade från högreståndskulturens skåp- och panelformer från 1700-talets mitt och framåt.

Det praktfulla ståndskåpet från Almunge visar i målningarna en inte mindre konstnärlig kvalitet än Alunda-skåpet. Det är med sina klara och välkomponerade färger och sina eleganta och välbalanserade blomarrangemang prov på ett sällsport högtstående möbelmåleri. Almunge-skåpets färger är ljusare och fler än Alunda-skåpets. Mittspegelns innersta fält har på en ljusblå botten ett ele-

Bild 11. Ståndskåp från Alunda s:n, Olands h:d. Målat 1770. Höjd 175 cm. Kransen delvis nygjord.

gant blomarrangemang i klara röda, gula och ljusblå färgtoner samt vitt. Nederst är en S-formad stängel med svängda, spetsiga blad och i mitten en stor rund boll, från vilken åt olika håll växer ut små knoppformade blommor och spröt. Ovanför ses en sluten tulpan, som på sidorna har små nätta tre- och fyrbladiga blommor på spröda stänglar med spetsiga blad. Sidospeglarna och dörrspegelns ytterpartier har vegetativ dekor i gult, rött och ljusblått på vit botten. De penselformade, knoppliknande och pionliknande blomornamenten på Alunda-skåpet återkommer här. Om Almunge-skåpets målningar kan sägas detsamma som om Alunda-

Bild 12. Detalj av dörrspegel å skåp från 1770-talet, bild 13.

Bild 13. Ståndskåp från Almunge s:n, Närdinghundra h:d. Målat 1770 eller 1777. Höjd 183 cm. Delar av speglarnas listverk saknas. Upplandsmuseet inv.nr 4187.

skåpets: de har en stark rokokoinfluerad prägel. Däremot lever betydligt äldre former kvar i skåpets arkitektur, som står barocken nära.

Nedannämnda fyra skåp, daterade 1778, 1783, 1789 resp. 1793, bild. 14–17, fortsätter traditionerna från det tidigare skåpmåleriet, men de uppvisar även nya drag. Ett skänkskåp från Alunda, daterat 1778, bild 14, har på de övre dörrspeglarna stiliserade, graciösa blomrankor, som nedtill börjar i ett pionliknande ornament och upptill avslutas i en tulpanliknande blomma. Färgerna, rött, blått och gult på vit botten, är klara och teckningen skarpt markerad. På nedre dörrspegeln framträder en för oss icke obekant komposition med nedtill ett blomornament, ur vilket stiger spröda blomstänglar, och upptill en stor tulpan. Spegelns ytterkanter är marmorerade. Färgerna är desamma som på de övre dörrspeglarna förutom att bottenfärgen här är blå. Det nya i målningarna på skåpet är den livfullhet och den förkärlek för svängda former, som präglar dekoren. Tulpanerna har t. ex. fått eldtungsliknande kronblad och den bruna lasyren på skåpväggarna en expressiv karaktär. Ålenius har på ett träffande sätt kallat dessa tulpanformer för »flamtulpaner».[17]

Ett litet ståndskåp med dubbla dörrar, målat 1783, från Skoklosters socken, bild 15, uppvisar i dörrspeglarna samma livfulla former som nyssnämnda Alunda-skåp. Färgerna, rött i blommorna, blågrönt i bladen och svart i accentueringar på blad och blommor, är klara och teckningen skarpt markerad mot den grönvita bottnen. Mellan blommornas kronblad utgår flerflikiga bladornament med långa, spetsiga och lätt böjda blad. Sådana bladornament finns i en mindre form redan på Alunda-skåpet från 1778 och förekommer ofta på skåp från 1780-talet. Ett hängskåp från Gamla Uppsala socken, daterat 1789, bild 16, har målad dekor endast på de långsmala sidospeglarna. Från ett bladornament nedtill på varje spegelfält stiger slingor med nog så kraftiga, tätt sittande blad och blommor. Bladen, i såväl spetsiga och flerflikiga som mer breda och runda former, står i en grågrön färgton. Blommorna har gula innerfält med kraftiga accentueringar i klart rött. Speglarnas bottenfärg är vit, de omramande listverken ljusblå. Här

Bild 14. Skänkskåp med öppen mellandel från Alunda s:n, Olands h:d. Målat 1778. Höjd 220 cm.

finns, kanske i en mer påtaglig form än på de två närmast föregående skåpen, de eldtungsliknande tulpanerna och de säregna flerflikiga bladen. Färgerna är skarpt avgränsade från varandra, inga schatteringar ses. Nederst på de två undre speglarna har målaren utfört ett blad- eller blomornament, som väl närmast kan karaktäriseras som ett mycket personligt utformat rocailleornament, vilket, liksom tulpanerna, fått »flammande» former. Ornamentet är en inte ovanlig detalj på skåp och kistor från framför allt 1780-talet. Skåpets dörrspegel och krans har försetts med en mycket personligt utformad marmorering i grågrönt på vit botten; den påminner något om granens hängande skägglav. Den livfulla marmoreringen på skåpets övriga ytor utgörs av en mörkbrun lasyr på brungul grund. I Klockargården i Alunda finns två ståndskåp från 1783 och 1779 med målningar, som starkt påminner om såväl Alunda-skåpets (1778), Skokloster-skåpets (1783) som Gamla-Uppsala-skåpets (1789) målningar.[18]

Ett ståndskåp från Frötuna socken i Roslagen, bild 17, daterat 1793, får avsluta kavalkaden av några bevarade uppländska skåp, som representerar ett århundrade. På Frötuna-skåpet är blomdekorens uppställning och klara, pregnanta färgsättning samma som på de nyss beskrivna från Alunda, Skokloster och Gamla Uppsala. Vi återfinner här de flerflikiga bladen, de »flammande» formerna och den skägglavsliknande marmoreringen på kransen. Blommor och blad har dock blivit massivare än tidigare och utförandet förgrovat och förstelnat.

Om vi nu övergår att betrakta några uppländska kistor från 1700-talets senare hälft, finner vi att deras yttre målade dekor har flera drag gemensamma med skåpens. Men kistorna har ett något annorlunda motivschema. Oftast försågs kistans alla yttersidor med en brun lasyr av samma typ som på skåpen. Direkt på lasyren uppmålades blomdekoren. Framsidans dekorativa mönsterschema är i princip likartat på större delen av kistorna, nämligen en blad- och blomsterkrans eller båge, som omger årtal och ägarens initialer. En 1751 daterad kista från Skuttunge, bild 18, har ett mönster, som förekommer på uppländska kistor från 1740-

Bild 15. Ståndskåp med dubbla dörrar från Skoklosters s:n, Håbo h:d. Målat 1783. Årtal och ägarinitialer är målade på högra dörrens insida. Höjd 135 cm.

Bild 16. Hängskåp från Gamla Uppsala s:n, Vaksala h:d. Målat 1789. Höjd 140 cm. Upplandsmuseet inv.nr 3830.

talet.[19] Den har en nästan helt sluten båge av enkla, långsmala blad i grönt och blommor i rött och vitt. Överst kring nyckelhålsskylten är två tulpaner ställda med öppningarna mot varandra; på kransens vardera sida sitter en fembladig ringblomma. En ro-

Bild 17. Ståndskåp från Frötuna s:n, Väddö och Häverö sklg. Målat 1793. Nordiska museet inv.nr 127517. Foto Nordiska museet.

Bild 18. Kista från Skuttunge s:n, Bälinge h:d. Målad 1751. Bredd 98 cm. Upplandsmuseet inv.nr 3660.

sett nedtill på kransen har formen av två hjärtan. Kistans hörn har målad beslagsimitation i grönt. Målningen är i sitt utförande enkel men samtidigt mycket dekorativ. Tulpanen och färgsättningen påminner om dekoren på ståndskåpet från Björklinge, daterat 1739, bild. 3 och 4. En 1777 daterad kista från Björklinge, bild 19, har på framsidan en mer öppen båge; denna har nedtill, i mitten, ett trebladigt blomornament, från vilket utgår två stjälkar med tätt sittande svängda blad. I mitten på varje stjälk ses en rund stiliserad ros och upptill sitter mindre, trebladiga blommor. Bågen flankeras av tulpanliknande blommor. Färgerna är blått och rött samt vitt. Järnbeslagen är röda. Den skarpt markerade och klara färgsättningen och utformningen på blad och blommor känner vi igen från några av de presenterade skåpen, närmast det 1778 daterade skänkskåpet från Alunda, bild 14, och det 1783 daterade ståndskåpet från Skokloster, bild 15.

Motivet på Björklinge-kistan har ålderdomliga anor. Under 1600-talet dekorerades sällan allmogekistornas utsidor. Istället försågs kistlockens insidor med en blomstermålning av ett bestämt mönster. En blomsterkrans i mitten omgav kistans årtal och ägarens initialer. På vardera sidan om kransen placerades en rak

Bild 19. Kista från Björklinge s:n, Norunda h:d. Målad 1777. Bredd 93 cm. Upplandsmuseet inv.nr 2884. Foto Upplandsmuseet.

Bild 20. Kista från Gottröra s:n, Långhundra h:d. Målad 1780. Bredd 88 cm. Nordiska museet inv.nr 157122. Foto Nordiska museet.

Bild 21. Kista från Boglösa s:n, Trögds h:d. Målad 1789. Bredd 100 cm.

blomstängel, oftast krönt av en tulpanblomma. Dylikt sätt att dekorera kistlockens insidor levde kvar i princip oförändrat under hela 1700-talet samtidigt som utsidorna dekorerades. Bruket att dekorera kistlockens insidor under 1700-talet var dock ej så vanligt i Uppland. På Björklinge-kistan har det gamla kistlocksmönstret s. a. s. flyttats ut på framsidan.

På bygdemuseerna i Uppland finns flera kistor bevarade från 1780-talet med en dekor som liknar Björklinge-kistans. Några av dessa är en till 1780 daterad kista från Gottröra, bild 20, och en från 1789 från Boglösa, bild 21. Färgerna på de nämnda kistorna är desamma som på Björklinge-kistan, dvs. klart blått och rött samt vitt. Nedtill i mitten återfinnes det eldtungsliknande rocailleornamentet, som förekommer på Gamla Uppsala-skåpet från 1789, bild 16.

På det sist presenterade och yngsta skåpet upplevde vi hur de tidigare målningarnas svängda och eleganta former stelnat till och förgrovats. Samma sak kan vi se på en kista från Rasbo, daterad 1794, bild 22. Mönsterschemat är dock samma som tidigare, likaså färgerna.

De hittills presenterade kistorna har en målad dekor, vars stiliserade utformning och enkla, klara färgsättning närmast motsvarar

Bild 22. Kista från Rasbo s:n och h:d. Målad 1794. Bredd 85 cm.

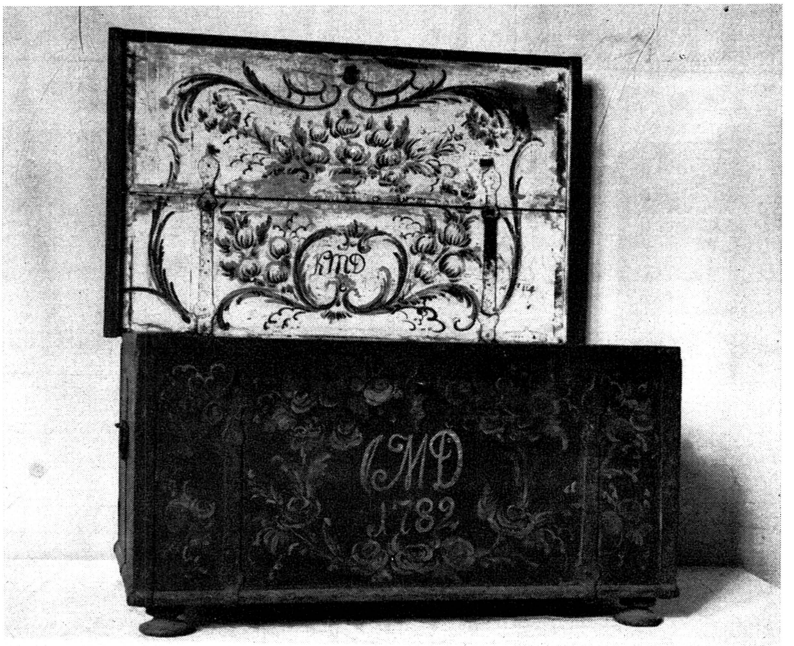

Bild 23. Kista från Vallentuna s:n och h:d. Målad 1782. Nordiska museet inv.nr 141577. Foto Nordiska museet.

1760-, 1770- och 1780-talens renässans- och barockartade och något rokokoinspirerade skåpmåleri med tulpanen som ett dominerande inslag. Det starkt rokokomässiga och mer naturalistiska möbelmåleriet, som vi mötte på Björklinge-skåpet från 1767, bild 7, och Tierps-skåpet från 1778, bild 8, förekommer även på kistor från 1770- och 1780-talen. En kista från Vallentuna, bild 23, daterad 1782, får representera detta måleri. Märk dock att Vallentunakistans blommor och blad är mer stiliserade än de båda skåpens.

Huruvida det här presenterade materialet kan betraktas som representativt för hela landskapet Uppland eller endast delar därav är ännu svårt att yttra sig om. Ej lätt är heller att ännu exakt urskilja hur många målare eller målarskolor som varit verksamma inom landskapet och var dessa haft sin hemort. Klart står dock att vi på flera av de här redovisade möblerna har målad dekor av sinsemellan mycket närbesläktad natur och att följaktligen en och samma konstnär kan vara upphovsman till flera av skåpens och kistornas målade dekor.

Från 1770- och 1780-talen finns några här ej presenterade uppländska skåp bevarade med en målad dekor, som beträffande motivvalet, den stiliserade blomsterurnan med tulpanen upptill, liknar det material vi här lärt känna men som fått en annan karaktär i både form och färg. Blommor och blad har suddiga, fjäderliknande former och färgerna är dämpat grönt och rödbrunt samt vitt och svart.

Här har ej heller medtagits det av Sigurd Erixon påvisade möbelmåleri, som fanns i södra Dalarna, Västmanland och Uppland vid 1700-talets mitt och som bestod i enbart akantusornering i grisaille på speglarna.[20]

Man kan konstatera att det uppländska möbelmåleri, som här presenterats till en del, hade sin högkonjunktur från slutet av 1760-talet till början av 1790-talet. En sådan högkonjunktur under 1700-talets senare hälft är inget speciellt för Uppland. Den gällde även många andra delar av landet.[21] Det uppländska möbelmåleriet, så som vi ovan lärt känna det, synes ha dött ut under 1790-talet för att ersättas av dalmålarnas så välkända alster av en helt

annan karaktär än den uppländska. Ute i Roslagen fortlevde dock ett dekorativt möbelmåleri ännu ett stycke in på 1800-talet, ett måleri som bibehöll flera drag från det äldre uppländska måleriet men som därtill hade sin speciella särart. Roslagsmåleriet har fördenskull inte behandlats i detta sammanhang.

För att få en klarare bild av det uppländska möbelmåleriet i äldre tid krävs ett större material. Detta hoppas författaren få tillgång till vid en kommande undersökning.

NOTER

[1] Målad möbeldekor; i I. HENSCHEN och S. BLOMBERG, Svenskt möbellexikon, del 2, Malmö 1961, spalt 910 f.

[2] S. ERIXON, Våra konstnärliga landskapskaraktärer; i Svenska kulturbilder, del VII, Stockholm 1933, sid. 29 f.

[3] N. ÅLENIUS, Handel och hantverk i södra Oland; i årsboken Uppland 1947, sid. 52 f. Densamme, Uppländskt allmogemåleri; i Upsala Nya Tidnings julnummer 1951, sid. 5.

[4] S. ERIXON, Möbler; i Uppland i Nordiska museet och Upplandsmuseet i Uppsala, Stockholm 1926, sid. 13.

[5] S. ERIXON, a. a., 1933, sid. 47.

[6] I. HENSCHEN och S. BLOMBERG, a. a., bilder vid spalt 904.

[7] Från Fröslunda socken finns en hörnskänk med målad dekor på både dörrspeglar och krans av samma typ som på Skokloster-skåpet. Hörnskänken är daterad 1720.

[8] S. ERIXON, a. a., 1933, sid. 49 f.

[9] I. ESTHAM, Upplands äldre ryor; i årsboken Uppland 1963, sid. 26.

[10] Upplandsmuseet, inv. nr 2921.

[11] Nordiska museet, inv. nr 109,580. Se bild 265 i S. ERIXON, Möbler och heminredningar i svenska bygder, del 1, Stockholm 1925, eller bild 299 i S. ERIXON, Folklig möbelkultur i Svenska bygder, Stockholm 1938.

[12] Upplandsmuseet, inv. nr 1965. Se bild 4 i Uppland i Nordiska museet och Upplandsmuseet i Uppsala, Stockholm 1926.

[13] Nordiska museet, inv. nr 141,576. Se bild 300 i S. ERIXON, a. a., 1938.

[14] S. SVENSSON, Allmogemöbler, Nordiska museet, Stockholm 1949, fig. 23, bildtexten.

[15] N. ÅLENIUS, a. a., 1947, sid. 53, och a. a., 1951, sid. 5.

[16] N. ÅLENIUS, a. a., 1951, sid. 5, nedre vänstra bilden.

[17] N. ÅLENIUS, a. a., 1947, sid. 54.

[18] N. ÅLENIUS, Klockargården i Alunda och Södra Olands Museum, vägledning, Uppsala 1944, bild å sid. 5.

[19] N. ÅLENIUS, a. a., 1947, sid. 52, bild 5.

[20] S. ERIXON, a. a., 1933, sid. 49.

[21] I. HENSCHEN och S. BLOMBERG, a. a., spalt 910.

Där ej annat anges fotos förf.

Författaren avser att närmare utreda och inventera det uppländska möbelmåleriet i äldre tid. Det vore värdefullt om den, som äger eller känner till uppländska skåp, kistor, skrin eller andra möbler med målad dekor, ville sätta sig i förbindelse med förf., Ola Ehn, Vindhemsgatan 18 C, Uppsala (tel. 11 97 22).